

IN MEMORIAM
DE GEDEPORTEERDE EN VERMOORDE
JOODSE, ROMA EN SINTI KINDEREN 1942-1945

GUUS LUIJTERS

In Memoriam

*De gedeporteerde en vermoorde
Joodse, Roma en Sinti kinderen
1942-1945*

Beeldredactie Aline Pennewaard

Met een voorwoord van David Barnouw

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Inhoud

7	Voorwoord <i>David Barnouw</i>
11	Inleiding <i>Guus Luijters</i>
26	Chronologie van de maatregelen tegen Joden
33	Chronologie van de transporten
37	Transportlijsten en foto's
808	Transport onbekend
810	Kinderen die vóór hun deportatie zijn overleden in doorgangskamp Westerbork of concentratiekamp Vught
815	Groepsfoto's
821	Bibliografie
829	Register

Guus Luijters kreeg een subsidie van de Stichting Democratie en Media

Auteur en uitgever hebben naar uiterste nauwkeurigheid gestreefd. Mocht u desondanks nalatigheden of fouten in deze publicatie vinden, dan stellen wij het zeer op prijs indien u contact met ons opneemt. De rechten op de foto's in dit boek zijn, waar mogelijk, volgens de wettelijke bepalingen geregeld. Degenen die menen alsnog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

© Guus Luijters 2012

© voorwoord David Barnouw 2012

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp en typografie Sander Pinkse Boekproductie

De omslagfoto van Flora en Samuel Komkommer is ter beschikking gesteld door hun nichten Betty en Hilde Komkommer

NUR 680

ISBN 978 90 468 1230 3

www.nieuwamsterdam.nl/guusluijters

Voorwoord

DAVID BARNOUW

Joodse kinderen, met naam op transport, maar naamloos vermoord

Wie kent niet de iconen van de jonge slachtoffers van Hitlers rassenwaan? Het jongetje met zijn handen omhoog na het neerslaan van de opstand in het getto van Warschau, of het Sinti meisje tussen de wagondeuren van de Westerbork-trein. Het kleine meisje met het rode jurkje in *Schindlers List*, de enige kleur in Spielbergs filmdrama. En Anne Frank dan? Daar zijn zoveel foto's van, dat er niet één Anne-icoon is. Maar haar dagboek is natuurlijk een icoon geworden.

Kinderen nemen bij grootschalig geweld, genocide of de Holocaust een bijzondere plaats in vanwege hun onschuld. Merkwaardig genoeg impliceert dat bijna dat ouderen minder onschuldig zijn, en dus een beetje schuldig. Maar dat is bij de Holocaust expliciet niet het geval.

Ouderen hebben een leven achter zich en jongeren nog een leven voor zich, hetgeen tegenwoordig bij reddingsoperaties in de Derde Wereld telkens weer blijkt. Kinderen, hoe kleiner hoe beter, worden vaak als eerste gered om dan als adoptiekindje bij kinderloze echtparen-met-kinderwens te belanden. Wie wil trouwens een arm ouder slachtoffer van een natuur- of andere ramp opnemen?

Duitsland deed vanaf de machtsovername in 1933 zijn best van zoveel mogelijk Joden af te komen, die natuurlijk wel hun bezittingen achter moesten laten. De Duitsers maakten geen onderscheid tussen mannen of vrouwen, ouderen of kinderen, zoals later ook zou blijken. Het werd in de loop van de tijd steeds moeilijker om landen te vinden die Joden wilden toelaten. De omzwervingen van het schip *St. Louis*, dat in mei 1939 met meer dan 900 Joodse vluchtelingen naar Cuba voer, is een tragisch voorbeeld. Alle vluchtelingen beschikten over een geldig visum, maar de geldigheid ervan werd door Cuba teniet gedaan. Tevergeefs probeerde het schip daarna de vluchtelingen in Noord- en Zuid-Amerika af te zetten voor het weer terugging naar Europa. Na veel onderhandelen namen Engeland, Frankrijk, België en Nederland de vluchtelingen over, van wie een deel later weer in handen van Hitler viel.

Uit deze vooroorlogse periode kennen we de zogeheten Kindertransporten, waarbij Joodse kinderen vanuit Duitsland naar Engeland mochten vertrekken. Toen op 1 december 1938 het eerste treintransport van Berlijn naar Engeland vertrok, waren daar lange onderhandelingen aan vooraf gegaan. Engeland nam eigenlijk geen gevluchte

Joden meer op, maar dankzij een aantal individuen en organisaties werd een uitzondering gemaakt voor kinderen.

Eén van de onderhandelaars was een Nederlandse bankiersvrouw, Geertruida Wijsmuller-Meijer. De Engelsen eisten dat de kinderen niet ouder dan zeventien waren en dat hun ouders niet mee zouden komen. Daarnaast moest de Joodse gemeenschap de reis- en verblijfskosten voor zijn rekening nemen. Van Duitse zijde werd geëist dat de kinderen maximaal een koffer en een tas mochten meenemen, nauwelijks geld en geen kostbaarheden.

De kinderen gingen eerst per trein naar Hoek van Holland, om vandaar naar Engeland over te steken. Later kwamen daar nog transporten bij uit Praag en uit Warschau. Op deze manier zijn zo'n tienduizend Joodse kinderen in veiligheid gebracht. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwam er vanzelfsprekend een eind aan deze legale transporten.

De anti-Joodse maatregelen, die door de nazi's in Nederland werden uitgevaardigd, worden door Anne Frank in haar dagboek kort en bondig geformuleerd:

'Na mei 1940 ging het bergaf met de goede tijden: eerst de oorlog, dan de capitulatie en de inmars der Duitsers en de ellende voor ons joden begon. Jodenwet volgde op jodenwet en onze vrijheid werd zeer beknot. Joden moeten een jodenster dragen; joden moeten hun fietsen afgeven; joden mogen niet in de tram; joden mogen niet in een auto, ook niet in een particuliere; joden mogen alleen van 15.00-17.00 uur boodschappen doen; joden mogen alleen maar naar een joodse kapper; joden mogen vanaf 20.00 uur 's avonds tot 6.00 uur 's ochtends niet op straat; joden mogen zich niet in schouwburgen, bioscopen en andere voor vermaak dienende plaatsen ophouden; joden mogen niet naar een zwembad, evenmin naar tennis-, hockey- of andere sportplaatsen; joden mogen niet roeien; joden mogen in het openbaar generlei sport doen; joden mogen na acht uur 's avonds niet meer in hun tuin zitten, evenmin bij hun kennissen; joden mogen niet bij christenen thuis komen; joden moeten naar joodse scholen gaan en al dergelijke meer. Zo ging ons leventje door en we mochten dit niet en dat niet. Jacques zegt altijd tegen me: "Ik durf niets meer te doen, want ik ben bang dat het niet mag."

De schoolsegregatie moet bij de kinderen wel het hardst zijn aangekomen. Toen de deportaties begonnen, werden de Joodse schoolklassen leger en leger. Dat betekende meestal dat de kinderen via het *Judendurchgangslager* Westerbork naar Auschwitz, Sobibor of een ander vernietigingskamp waren afgevoerd. Zij werden bijna altijd direct vermoord, omdat zij te jong waren om te werken; 'nuttelos' dus. Maar er waren ook kinderen die onderdoken, met of zonder ouders; in een grote stad als Amsterdam of op het platteland. Later zou blijken dat jonge, alleenstaande kinderen de grootste kans op overleven hadden; en hoe jonger, hoe beter. Een gezin kon tegenover de Duitsers altijd claimen dat het een eigen kind betrof, of dat het een kind was van vrienden, die bijvoorbeeld het bombardement van Rotterdam niet hadden overleefd.

De kindertransporten naar Engeland waren transporten vol hoop; de paar kindertransporten vanuit bezet Nederland waren transporten met de dood als einddoel.

Kamp Vught, het enige echte concentratiekamp in Nederland, was gebouwd om met name politieke gevangenen op te sluiten, die daar ook moesten werken. Het was niet de bedoeling dat er kinderen zouden verblijven, maar toch kwamen er meer en meer Joodse kinderen in het kamp. Ze waren in het begin afkomstig uit Amsterdam en later ook uit de noordelijke provincies van het land, maar ze moesten net als andere Joden het land uit. In mei 1943 vertrokken al transporten van ouderen en kinderen, en een maand later was er sprake van kindertransporten. De Duitsers beweerden dat de kinderen naar een apart 'Kinderlager' zouden gaan, maar niets was minder waar. Op 6 en 7 juni van dat jaar werden de kinderen, soms vergezeld door vader of moeder, via Westerbork gedeporteerd. Het 'Kindertransport' kwam op 10 juni aan in Sobibor, waar alle kinderen, vrouwen en mannen nog diezelfde dag werden vermoord.

Hoe hebben historici tegen de jonge Joodse slachtoffers van het antisemitisme aangekeken? De twintigste eeuw wordt ook wel eens 'de eeuw van het kind' genoemd, maar is dat ook in de Holocaust-literatuur zichtbaar? *Sterrekinderen* van Clara Asscher-Pinkhof uit 1946 is de eerste roman die het thema als onderwerp heeft. Het eerste non-fictieboek in de NIOD-bibliotheek waarin sprake is van jonge Joodse slachtoffers, is *Home – Through the Vale of Tears 1945-1948*. Een apart hoofdstuk is gewijd aan de kinderen en wezen die na de oorlog illegaal naar Palestina gingen. *Kinderen in Auschwitz, verklaringen van ooggetuigen* uit 1966 is het eerste boek dat exclusief over deze groep gaat. Met name vanaf de jaren '80 worden kinderen duidelijk als een aparte groep gezien en verschijnen tientallen boeken met titels als *The lost generation: Children in the Holocaust*; *Twee werelden, Gesprekken met kinderen van joodse overlevenden*; *Children and play in the Holocaust*; *Om het joodse kind*; *Children of the Holocaust: Conversations with Sons and Daughters of Survivors*; *Children with a star: Jewish Youth in Nazi Europe* en *Kinderen in kamp Westerbork*. Vooral titels in de trant van 'Joodse kinderen in...', gevolgd door een plaatsnaam of kampnaam, komen veel voor.

Een belangrijk onderscheid daarbij is of het Joodse kind als slachtoffer centraal staat of dat het Joodse kind vertelt over zijn omgekomen ouders, die dan de slachtoffers zijn. Aangezien de 'oudere' Joodse overlevenden, geboren rond de Eerste Wereldoorlog, niet meer heel lang onder ons zullen zijn, zullen de 'jongere' Joodse overlevenden, geboren vlak voor of in de Tweede Wereldoorlog, de fakkel van de herinnering overnemen. Hoewel het soms lijkt dat alles al verteld en beschreven is, zal er altijd plaats zijn voor andere invalshoeken.

Sientje, de hoofdpersoon uit het tedere gedicht *Sterrenlied* van Guus Luijters, heb ik nooit gekend, maar de straat waar zij geboren is wel degelijk: de Rapenburgerstraat. Meer dan tien jaar heb ik daar gewoond, in het hart van wat vroeger de Jodenbuurt was, in het voormalig Israëlitisch Meisjesweeshuis. Daarnaast waren het Israëlitisch Seminarium en de Rapenburgersjoel er gehuisvest. Sientje ging ongetwijfeld naar

school met weesmeisjes en zij kende misschien ook wel de nieuwe bewoonsters, Joodse vluchtelingetjes uit 1938, die in een apart huis tegenover het echte weeshuis werden gehuisvest. Maar niet voor heel lang, want op 10 februari 1943 werd het weeshuis leeggehaald en werden bijna alle meisjes vermoord.

Ook voor de meisjes uit het weeshuis is dit boek bedoeld.

David Barnouw,
NIOD Amsterdam

Inleiding

De door de Duitse bezetter, in nauwe samenwerking met de Nederlandse instanties, als Jood geregistreerde en vervolgens gedeporteerde kinderen, zijn vrijwel allemaal vermoord. 'Zij droegen de ster en gingen de gaskamer in,' schrijft Jacques Presser in zijn *Ondergang*. Het is maar een kort hoofdstuk dat hij aan kinderen wijdt.

Het lot van de kinderen die niet hebben kunnen onderduiken, komt sterk overeen. Tussen mei 1940 en juli 1942 werden ze onderworpen aan de reeks Duitse maatregelen die hen moesten isoleren. Ze werden als Jood geregistreerd. Ze werden van school verjaagd en naar Joodse scholen met Joodse leraren gestuurd. Ze mochten, net als hun vaders en moeders, niet meer door het park wandelen en niet meer zwemmen of fietsen. Als ze ouder dan zes jaar waren, moesten ze vanaf 3 mei 1942 een gele ster op hun kleding dragen. Vanaf 30 juni moesten ze tussen acht uur 's avonds en zes uur 's morgens 'in hun woning verblijven'. Tussen 15 juli 1942 en 13 september 1944 werden ze opgejaagd, door de Nederlandse politie uit hun huizen gehaald en door de Nederlandse Spoorwegen naar een doorgangskamp gevoerd. Verreweg de meeste kinderen werden van daaruit naar Polen gedeporteerd, waar ze in Auschwitz of Sobibor werden vermoord.

Namen

Alle kinderen hadden een naam, maar die raakten ze langzaam maar zeker kwijt. En met hun naam hun identiteit. Zolang ze nog op school zaten, hadden ze vriendjes en vriendinnetjes. Ze schreven brieven en sommigen hielden een dagboek bij. Eenmaal uit huis gehaald, werden ze in Westerbork of Vught geregistreerd. Daar droegen ze hun naam nog, maar die begon al te vervagen. Het is opmerkelijk, dat in de dagboeken van Philip Mechanicus en David Koker en in de brieven van Etty Hillesum vrijwel geen kind bij naam wordt genoemd.

Aan de vooravond van het vertrek van de deportatietrein worden de namen van de gedeporteerden voorgelezen. De namenlijst gaat met hen mee. Eenmaal in de trein lijken de kinderen verdwenen. Via getuigenissen van overlevenden vangen we nog een glimp op. Van een vierjarig meisje, dat aan haar moeder vraagt waar ze heen gaan. Van de moeder die antwoordt, dat ze dat wel zal zien en nu maar moet gaan slapen. Van de vader die in de beestenwagen met zijn kind speelt. Van de vader die voor zijn tweeling van zeseneenhalve maand op een station aan een van de bewakers vraagt of hij een zuigfles met water mag vullen. Hij krijgt te horen dat de bewaker het voor hem zal doen, waarna de bewaker de fles stuk slaat tegen de wand van de wagon.

In Auschwitz of Sobibor aangekomen worden de kinderen vrijwel onzichtbaar. Ze

huilen. Er is een man die ervoor zorgt dat zijn kinderen een plaatsje op de vrachtwagen krijgen. De kinderen wuiven. Ze vinden het leuk dat ze gaan rijden. Maar hun namen hadden al geen betekenis meer. Anoniem gingen de kinderen de gaskamer in. Nadat ze waren vermoord, werden alle documenten die hun bestaan bewezen, vernietigd: alsof ze er nooit waren geweest.

Waarom

In dit boek wil ik de vermoorde kinderen weer uit de anonimiteit van het grote getal halen, ze hun naam teruggeven en indirect hun familie, en ze waar mogelijk weer een gezicht geven.

Enkele jaren na de bevrijding, ik denk in 1947 of 1948, ik was toen vier of vijf jaar oud, gingen mijn vader en ik een keer naar Kattenburg, waar hij was geboren. We kwamen door de Oude Jodenbuurt, al wist ik toen nog niet van die benaming. De buurt was geheel onttakeld. Je kon dwars door huizen heen kijken, tegen de afgebrokkelde muren zag je nog de schaduwen van een trap of keukenblok. Wat ik me vooral herinner is de stilte die er hing. Geen mens liet zich zien. 'Waar is iedereen?' vroeg ik. 'Weg,' zei mijn vader.

En toen werd ik decennia later, via een artikel van K. Schippers in *NRC Handelsblad*, gewezen op het *Mémorial des Enfants juives déportés de France* (1995) van Serge Klarsfeld. In dit boek zijn de namen van alle uit Frankrijk gedeporteerde Joodse kinderen per transport gerangschikt, aangevuld met honderden foto's van hen. Dat monumentale werk heeft mij doen besluiten een soortgelijk boek te maken over de uit Nederland gedeporteerde kinderen.

Joodse kinderen

In *Kinderen met een gele ster* wijdt Debórah Dwork een verhelderende passage aan het gebruik van de term Joodse kinderen. Ze wijst erop dat als we deze 'semantische constructie' accepteren, dat neerkomt op het overnemen van nazistische definities en terminologie. Ze schrijft: 'Het is geen nieuws, maar het mag nog wel eens gezegd worden dat de toepassing van de verschillende rassen- (en racistische) wetten die overal in Europa werden aangenomen of opgelegd, veel mensen als Jood identificeerden die zichzelf helemaal niet als zodanig beschouwden.' Toch gebruikt Dwork de term Joodse kinderen bewust: ze verwijst daarmee naar de kinderen die door de Duitsers en hun bondgenoten als Joods werden beschouwd.

Voor dit boek heb ik dezelfde keuze gemaakt. Het is goed om te beseffen dat we om de misdaden van de nazi's te beschrijven vrijwel altijd de door hen gemunte of afgedwongen terminologie gebruiken. 'Arbeidsinzet', 'doorgangskamp', 'blok', 'kommando', 'transport', 'Joodse Raad', 'gemengd gehuwd', 'lijst', 'selectie', 'muselman', 'transportlijst', 'Auschwitz': het zijn allemaal besmette termen die de werkelijke betekenis verhullen.

Wie als kind te beschouwen

Een kind heb ik gedefinieerd als iemand die nog geen achttien jaar was op het moment van deportatie. De Duitsers hanteerden zestien jaar als grens tussen kind en volwassene, en alleen al daarom wilde ik die leeftijd niet gebruiken. Ik heb voor achttien jaar gekozen, omdat kinderen op die leeftijd nieuwe rechten en plichten kregen. Je mocht trouwen en werd oud genoeg geacht om in het leger te dienen. Officieel werd je volwassene op je eenentwintigste, maar wie achttien jaar werd was kind af.

Het eerste transport vanuit Nederland vond plaats op 15 juli 1942 en het laatste op 13 september 1944. Het gaat in dit boek dus om kinderen die geboren zijn tussen 15 juli 1924 en 13 september 1944.

Dankzij Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland kon ik beschikken over een bestand van alle kinderen in deze leeftijdsgroep, waarin opgenomen hun volledige naam, hun geboortedatum en geboorteplaats, het adres zoals opgegeven bij de verplichte registratie van Joden in 1941 en de datum waarop en de plaats waar het kind is vermoord.

Sientje Abram

Nadat ik me enkele maanden in het lot van al die vrijwel anonieme kinderen had verdiept, was ik benieuwd wat we over een gewoon kind te weten kunnen komen. Ik heb toen op een tamelijk willekeurige manier een kind uitgekozen, Sientje Abram, en daarna enkele maanden onderzoek naar haar en haar familie gedaan (gepubliceerd in *Sterrenlied*). Hieronder volgen de magere resultaten van dit onderzoek.

Sientje Abram werd op 23 februari 1931 geboren in de Rapenburgerstraat 36 huis in Amsterdam. Haar vader, Abraham Abram, was schoenmaker. Haar moeder heette Mietje Gans. Sientje Abram had drie oudere broers, Isak, Mozes en Aron.

Op 15 februari 1933 verhuisde het gezin Abram naar de Rapenburgerstraat 104 één hoog. De schoenmakerij werd niet voortgezet en we mogen aannemen dat Abraham Abram toen doodgraver werd in dienst van de Nederlands Israëlitische Hoofd Synagoge, het beroep dat hij in 1941 nog steeds uitoefende, blijkens de rapportage van de 10 januari 1941 van kracht geworden verordening 6/1941 'betreffende de aanmeldingsplicht van personen van geheel of gedeeltelijke Joodsen bloede'. Rapenburgerstraat 104 was eind januari 1933 onbewoonbaar verklaard, maar na 'herbouw' was dat vonnis een maand later opgeheven. Er bestaat een foto, uit 1956, waarop het huis te zien is vlak voordat het definitief werd gesloopt. Achter de drie smalle ramen op één hoog gingen vier vertrekken schuil, de huiskamer, een kamer voor de kinderen, de slaapkamer van de ouders en de keuken. Er was geen wc maar een 'stilletje'. Tegen de avond werden de emmers voor de deur gezet en geleegd door de mannen van 'de Boldootkar'.

Als het om Sientje Abram gaat, zullen we het moeten doen met enkele schamele documenten:

- De naam van Sientje Abram komt voor op de gezinskaart, waar achter haar naam een stempel staat met de letters 'NED', wat betekent dat ze Nederlandse was. Waar-

om zij dat stempel achter haar naam heeft en de andere leden van het gezin niet, is onduidelijk.

- In de rapportage van de verordening 'betreffende de aanmeldingsplicht van personen van geheel of gedeeltelijke Joodse bloede' staat ze vermeld als 'leerlinge'.
- Op haar persoonskaart staat achter haar naam 'NI' en een 'J'.

Misschien zijn Sientje Abram, haar ouders en haar broers in de avond van vrijdag 4 september, nadat ze door twee Nederlandse politieagenten uit huis waren gehaald, met een bus of vrachtauto naar het Adama van Scheltemaplein gevoerd. Daar werden ze dan geregistreerd om vervolgens met de tram vanaf de halte Beethovenstraat naar het Centraal Station te worden gebracht. Waarschijnlijker is dat ze op 3 of 4 september 's avonds door de politie naar de vlakbij gelegen wachtpost Jonas Daniël Meijerplein zijn gebracht, die in die week als verzamelplaats in gebruik was genomen. Registratie vond plaats in de Hollandse Schouwburg. Vervolgens werden ze naar het Centraal Station gevoerd. Op zaterdag 5 september om zestien minuten over twee in de morgen vertrok de trein, die om twaalf minuten voor zes in Hooghalen aankwam. Sientje Abram staat op de transportlijst Amsterdam-Westerbork, zoals voor die nacht opge maakt. Vanaf station Hooghalen zal het gezin te voet de vijf kilometer naar Westerbork zijn gegaan, ruim een uur lopen. Na aankomst in Westerbork werden ze opnieuw geregistreerd. Abraham Abram gaf als beroep 'diamantbewerker' op.

De kaart waarop Sientje werd geregistreerd, is afgestempeld op '5 sep. 1942'. Verder is hij met de hand beschreven door een zekere 'Stern'. De kaart draagt het nummer 34500.

Op maandag 7 september werden Sientje Abram en haar ouders en broers om half drie in de nacht gewekt. Een uur later liepen ze onder bewaking van de marechaussee naar Hooghalen, waar ze tussen half vijf en vijf uur zullen zijn aangekomen. Trein nr. 10888, een oude passagierstrein, arriveerde om drie minuten over acht vanuit Groningen in Hooghalen. Om half negen vertrok de trein met zijn 930 onvrijwillige passagiers richting Assen. Om zeven over negen was hij in Groningen, waar hij tien minuten bleef. Om twee minuten over tien passeerde hij bij Nieuweschans de Nederlandse grens.

Een overlevende, Samuel Abrams, noemde de reis 'een lijdensweg': 'Water voor de kinderen mochten we niet vragen, uittreden mocht je niet en wanneer je op een station per ongeluk met je hoofd even buiten het raam kwam werd je er door de Grüne Polizei ingeslagen.' De route van de deportatietrein ging via Hamburg (of Hannover), Berlijn en Breslau naar Kosel, zo'n tachtig kilometer ten westen van Auschwitz. In Kosel kwam de trein tot stilstand en werden de mannen tussen de zestien en vijftig jaar uit de trein gehaald om dwangarbeid te verrichten in de kampen van de Organisation Schmelt. Onder hen waren Isak en Mozes Abram. Zij kwamen via Niederkirch in Seibersdorf (Zelbrzydowice), kamp nummer 3310, waar ze uiterlijk 31 maart 1943 zijn overleden.

Sientje Abram, haar vader en haar moeder en haar broer Aron kwamen in de nacht van 8 op 9 september in Auschwitz aan. Op de vlak bij Auschwitz gelegen 'Judenrampe' vond een selectie plaats, waarna zes mannen en zesentwintig vrouwen tot het kamp werden toegelaten. De anderen, de mannen gescheiden van de vrouwen en kinderen,

gingen te voet of op vrachtauto's naar de gaskamer, zo'n vier kilometer verderop, binnen de poorten van Birkenau.

Sientje Abram is samen met haar moeder en haar broer Aron vergast in Bunker I of II. Nadat de lijken van de vrouwen en kinderen waren afgevoerd, werden de mannen vergast. De lijken werden in door gevangenen gegraven massagraven gegooid. Enkele weken later zijn de lijken weer opgegraven en verbrand. De as werd in de meren achter de bunkers gegooid.

Op 18 september 1942 stuurde Lippmann, Rosenthal & Co. een brief naar de Generalkommissar für Wirtschaft, waarin de namen staan van de 930 mensen die op 7 september werden gedeporteerd, in carbonblauwe letters getypt op 27 vellen wit doorslagpapier.

Daaronder bevinden zich ook de namen van Sientje Abram, haar vader, haar moeder en haar drie broers.

Op 21 september 1942 werd door de Hausraterfassungsstelle, in opdracht van de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, de inboedel van de woning van het gezin Abram geïnventariseerd. Na de inventarisatie werd het huis leeggehaald door de firma Puls.

Dit is alles wat ik over Sientje Abram te weten ben gekomen.

Moord

Een kind dat naar een vernietigingskamp werd gedeporteerd, had vrijwel geen kans om te overleven. In Auschwitz werden kinderen onder de zestien jaar in de regel niet aan selectie onderworpen en rechtstreeks naar de gaskamer gestuurd. Van de kinderen die ouder waren dan 16 hebben enkelen Auschwitz overleefd. In Sobibor vond geen selectie plaats; daar werd iedereen, volwassenen en kinderen, meteen na aankomst vermoord.

Op de vraag waarom in Auschwitz kinderen onder de zestien jaar meteen na aankomst werden vermoord, bestaan twee antwoorden. Het eerste is afkomstig van SS-leider Heinrich Himmler. In een op 21 juni 1944 te Santhofen gehouden redevoering voor een groep generaals zei hij: 'Het was de vreselijkste opgave en de vreselijkste opdracht die een organisatie kon krijgen: de opdracht om het Jodenvraagstuk op te lossen... Het is goed dat wij de hardheid hebben gehad, de Joden in ons bereik uit te roeien... De vraag wordt gesteld: "Ja, weet u, dat u de volwassen Joden ombrengt, dat begrijp ik, maar de vrouwen en kinderen?" Dan moet ik U iets zeggen: de kinderen zullen eenmaal groot worden. Willen wij dan zo onbehoorlijk zijn om te zeggen, nee, daar zijn wij te zwak voor, daar moeten onze kinderen zich maar mee bezig houden, die moeten dat maar uitvechten? Dan zal deze Joodse haat van nu kleine en dan groot geworden wrekers zich vergrijpen aan onze kinderen, zodat ze nog eens hetzelfde probleem moeten oplossen, maar dan in een tijd waarin geen Adolf Hitler meer leeft. Neen, dat kunnen wij niet voor onze verantwoording nemen. Dat zou laf geweest zijn, en daarom hebben wij de voorkeur gegeven aan een duidelijke oplossing, hoe zwaar die ook viel.'

In het hoofdstuk 'Nutteloos geweld' in *De verdronkenen en de geredden* lijkt Primo Levi die visie te onderschrijven. 'Voor een rechtzinnig nazi,' schrijft hij, 'moet het van-

zelfsprekend, duidelijk, glashelder zijn geweest dat alle Joden gedood moesten worden; dat was een dogma, een axioma. Ook de kinderen, ja natuurlijk; ook en vooral de zwangere vrouwen, om de geboorte van toekomstige vijanden tegen te houden.’

De gedachtegang lijkt logisch, maar het is de vraag of de redenering bestond voordat vernietigingskamp Auschwitz in bedrijf werd genomen. In *Kinderen met een gele ster* stelt Debórah Dwork dat dit niet het geval was. In de periode vóór de Endlösung hoefden kinderen geen ster te dragen, schrijft ze, ‘omdat de bureaucraten die het Joodse “vraagstuk” van een “definitieve oplossing” voorzagen, de kinderen niet zagen als afzonderlijke personen, of als een afzonderlijk vraagstuk.’

Maar in de werkelijkheid van het vernietigingskamp ging het anders toe. Toen de Duitsers eenmaal waren begonnen met de massale vernietiging van Joden, schrijft Dwork, moest de bureaucratische precisie wijken voor overwegingen van operationele efficiëntie. ‘De kinderen hadden er niet toe gedaan voor de functionarissen, maar voor de slachters waren ze een hinderlijk verschijnsel. Omdat men jonge kinderen niet zo gemakkelijk onder controle kon houden (ze begrepen de bevelen niet, ze huilden, ze protesteerden tegen de onderbreking van hun gebruikelijke leven), zag men hen als een belemmering voor het efficiënte moordsysteem dat afhankelijk was van kalmte en het drogbeeld van normaal bestaan.’ Om lastige gebeurtenissen te vermijden, en om hun lopende band van de dood te vereenvoudigen en te versnellen, zagen de Duitsers af van de potentiële slavenarbeid van de moeders en lieten hen bij hun kinderen, ter handhaving van discipline en rust.

Dwork schrijft: ‘Toen waren de kinderen niet meer alleen aanhangsels van hun ouders – ze veranderden in hun doodvonnis.’ En ze concludeert: ‘Wat de Duitsers aanging, waren kinderen – en hun moeders – slechts voer voor de moordfabrieken. Ze hadden er geen enkel belang bij hun leven te rekken. Ze stierven volgens een automatische procedure.’

Roma en Sinti kinderen

Op 14 mei 1944 verstuurde de Duitse bezetter een telegram aan verschillende Nederlandse politiekorpsen met de opdracht ‘[...] eener centrale aanhouding van alle in Nederland verblijvende personen die het kenmerk der zigeuners bezitten’. Alle Sinti en Roma families moesten naar kamp Westerbork worden gebracht.

Twee dagen later, op 16 mei 1944 vonden er overal in Nederland razzia’s plaats, waarbij in totaal 578 Sinti en Roma werden opgepakt en naar kamp Westerbork weggevoerd. Vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog hadden de Sinti en Roma altijd door het land gereisd. Tijdens de oorlog werd dat verboden en werden de Roma en Sinti in grote woonwagenkampen geconcentreerd.

In Westerbork bleek dat de Nederlandse politiediensten de term ‘zigeuner’ erg ruim hadden opgevat. Ongeveer 200 personen bleken geen Sinti of Roma, maar woonwagenbewoners. Zij werden vrijgelaten. Ruim 50 Sinti en Roma hadden een paspoort van een neutraal of geallieerd land. Ook zij mochten het kamp verlaten.

De overige bijna 250 Sinti en Roma kwamen in het strafgedeelte van kamp Wester-

bork terecht. Drie dagen werden ze hier bewaakt door de Joodse Ordedienst (OD) van het kamp.

Weinberg Wijvern was één van de bewakende OD’ers: ‘Het was een vreemde groep die het kamp binnengebracht werd. Het waren geen Joden maar zigeuners. Wij kregen de opdracht tijdens de nacht bij de zigeuners op wacht te staan. Dus daar stonden we dan, met een grote zaklamp in de aanslag. Zo nu en dan kwamen er vrouwen naar ons toe die ons voorzichtig vragen stelden over wat er met hen zou gaan gebeuren. Dit waren vragen waar wij ook geen antwoord op konden geven.’

Op 19 mei 1944 werden 246 Sinti en Roma vanuit kamp Westerbork naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau gedeporteerd. Op 21 mei 1944 kwamen de 246 gedeporteerde Sinti en Roma in Auschwitz-Birkenau aan. Ze werden ondergebracht in een speciaal ‘Zigeunerlager’, een gedeelte van Birkenau waarin in die periode ruim 22.000 Sinti en Roma gevangen zaten. Eind juli 1944 werd het ‘Zigeunerlager’ ontruimd. De Sinti en Roma die nog konden werken, werden overgebracht naar andere kampen. De achterblijvers werden vermoord. Van de 246 uit kamp Westerbork weggevoerde Sinti en Roma overleefden dertig de oorlog. Onder hen waren achttien kinderen.

De Roma en Sinti kinderen zijn in de lijst aangegeven met het symbool SR.

Aantallen

Volgens mijn gegevens werden tussen 15 juli 1942 en 13 september 1944 vanuit Nederland in totaal 19048 kinderen gedeporteerd. Daarbij moet worden opgemerkt dat over het transport naar Theresienstadt van 21 april 1943 geen gegevens bekend zijn. Van deze 19048 kinderen werden er 17964 vermoord.

In de 67 Auschwitz-transporten werden in totaal 10616 kinderen gedeporteerd. Van deze 10616 kinderen overleefden 121 de oorlog, 64 meisjes en 57 jongens. Van de 57 jongens overleefden 8 jongens de kampen na Kosel:

Transport 4.	24 juli 1942	1 jongen
Transport 9.	10 augustus 1942	1 meisje
Transport 12.	21 augustus 1942	2 jongens
Transport 14.	28 augustus 1942	1 jongen, via Kosel
Transport 16.	4 september 1942	2 jongens, van wie 1 via Kosel
Transport 19.	14 september 1942	2 jongens, via Kosel
Transport 21.	21 september 1942	1 jongen
Transport 25.	5 oktober 1942	1 jongen, via Kosel
Transport 28.	16 oktober 1942	2 jongens, via Kosel
Transport 32.	30 oktober 1942	1 jongen, via Liebenau
Transport 39.	30 november 1942	1 jongen, via Kosel
Transport 43.	11 januari 1943	1 jongen
Transport 45.	22 januari 1943	1 meisje
Transport 74.	31 augustus 1943	1 jongen
Transport 75.	7 september 1943	2 jongens

Transport 76.	14 september 1943	3 jongens
Transport 78.	21 september 1943	1 jongen
Transport 79.	19 oktober 1943	1 jongen
Transport 80.	15 november 1943	1 meisje
Transport 81.	16 november 1943	4 jongens
Transport 84.	25 januari 1944	5 meisjes en 2 jongens
Transport 86.	8 februari 1944	2 meisjes
Transport 89.	3 maart 1944	4 meisjes en 3 jongens
Transport 91.	23 maart 1944	1 jongen
Transport 94.	5 april 1944	2 jongens en 2 meisjes
Transport 95.	19 mei 1944	14 meisjes en 11 jongens
Transport 97.	3 juni 1944	31 meisjes en 7 jongens
Transport 100.	3 september 1944	3 meisjes en 4 jongens

Naar Sobibor werden in 19 transporten 6860 kinderen gedeporteerd. 6 meisjes keerden terug:

Transport 53.	10 maart 1943	5 meisjes
Transport 57.	6 april 1943	1 meisje

In totaal overleefden 127 kinderen de Auschwitz- en Sobibor-transporten, 70 meisjes en 57 jongens. Onder hen waren 18 Sinti en Roma kinderen, 8 meisjes en 10 jongens.

Naar Bergen-Belsen werden in 8 transporten 859 kinderen gedeporteerd. 122 kinderen werden vermoord. Van 737 kinderen is het aannemelijk dat ze zijn teruggekeerd, maar dit is niet onderzocht.

Naar Theresienstadt werden in de 7 transporten waarover gegevens bekend zijn 719 kinderen gedeporteerd. 463 kinderen werden vermoord, voor het merendeel na van Theresienstadt naar Auschwitz te zijn afgevoerd. Van 256 kinderen is het aannemelijk dat ze zijn teruggekeerd, maar dit is niet onderzocht. Wel is vastgesteld dat 19 van hen, die via Theresienstadt naar Auschwitz werden gedeporteerd, hebben overleefd. Het om 12 meisjes en 7 jongens:

Transport 77.	14 september 1943	2 meisjes
Transport 83.	18 januari 1944	5 meisje en 6 jongens
Transport 88.	25 februari 1944	1 meisje
Transport 92.	4 april 1944	1 jongen
Transport 98.	31 juli 1944	1 meisje
Transport 101.	4 september 1944	2 meisjes en 1 jongen

Van 30 kinderen is onbekend met welk transport zij zijn gedeporteerd.

De deportatiedatum

In zijn masterscriptie archiefwetenschappen *Vermoedelijk op transport* noemt Raymund Schütz van de afdeling Oorlogsnazorg van het Rode Kruis de deportatiedatum 'het belangrijkste gegeven over het lot van de Joden'. De transportdatum is inderdaad lopsbepalend geweest, maar in de toegankelijke bronnen voor informatie over de vermoorde Joden – Digitaal Monument en het gelijknamige boek *In Memoriam* uit 1995, de lijst van de vermoorde Joden in boekvorm – blijft de transportdatum onvermeld. Alles is gealfabetiseerd. Op het eerste gezicht lijkt het bijna of de moord op de Joden op alfabet heeft plaatsgevonden. In werkelijkheid speelde het alfabet alleen een rol bij het opmaken van de transportlijsten. De gedeporteerde en vermoorde kinderen zijn in dit boek dan ook, voor het eerst, per transport geordend.

Omdat de transportdatum in de openbare bronnen niet wordt vermeld, is de gewoonte ontstaan om iemands transportdatum af te leiden van zijn sterfdatum. Om het problematische karakter van deze manier van werken te illustreren, neem ik twee niet geheel willekeurig gekozen kinderen als voorbeeld: Sientje Abram en Anne Frank.

Sientje Abram (geboren op 23 februari 1931) stierf volgens Digitaal Monument en *In Memoriam* op 10 september 1942 in Auschwitz. De trein ernaartoe deed er drie dagen over, dus werd Sientje op 7 september 1942 vanuit Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Het is niet moeilijk om vast te stellen dat er op 7 september 1942 vanuit Westerbork inderdaad een transport naar Auschwitz is vertrokken. Alles lijkt dus te kloppen.

De problemen beginnen met het veelal niet onderkende gegeven dat de sterfdata van de slachtoffers van de Shoah pas na de oorlog administratief zijn vastgesteld. Zo kwam de deportatietrein van 7 september 1942 niet op 10 september 1942 in Auschwitz aan maar op 8 september 1942, zoals blijkt uit de informatie in de *Auschwitz Chronicles*. Sientje Abram is dus niet op 10 september 1942 maar op 9 september 1942 vermoord. Maar zolang we haar officiële sterfdatum aanhouden, geeft dit voorbeeld geen problemen.

De sterfdatum van Anne Frank die op Digitaal Monument wordt gegeven is 1 maart 1945. Dat is niet de echte sterfdatum, want die is onbekend. 1 maart 1945 betekent in dit geval dat Anne Frank in de loop van maart 1945 is gestorven. Voor de datum van het transport waarmee Anne Frank uit Nederland is gedeporteerd, biedt haar sterfdatum geen aanknopingspunt.

Anne Frank is gestorven in Bergen-Belsen. Het ligt dus voor de hand naar haar naam te zoeken op de transportlijsten van deportatietreinen naar Bergen-Belsen. Op die lijsten komt zij echter niet voor. Wie alle transportlijsten raadpleegt, zal haar naam tegenkomen op de lijst van het transport van 3 september 1944 van Westerbork naar Auschwitz, vanwaar zij waarschijnlijk op 1 november 1944 naar Bergen-Belsen is afgevoerd.

In individuele gevallen is het mogelijk om iemands kaart uit de Joodse Raad Cartotheek te raadplegen, waarop na de oorlog de deportatiedatum is bijgeschreven. Om dat voor alle kinderen te doen, is in de praktijk onmogelijk. Wie bijvoorbeeld wil weten wanneer Isak en Abraham Abram, de broers van Sientje Abram (allebei uiterlijk op